

„...méltóztassék kinevezni különleges ügynöknek”

A francia diplomácia magyar ágensei
a hosszú 18. században*

A 17. század végén kibontakozó magyar–francia kapcsolatokban a későbbi évtizedekben meghatározó szerep jutott a magyar függetlenségi mozgalmaknak.¹ A francia külpolitikai elképzelések szerint a magyar felkelők és az Erdélyi Fejedelemség egy átfogó Habsburg-ellenes kelet-európai szövetségi rendszer részeként játszottak fontos szerepet. E szövetségi rendszer legfontosabb elemeit az Oszmán Birodalom, alkalmanként Svédország és Lengyelország, valamint időnként Poroszország alkották. A francia–magyar együttműködés csúcspontjának a spanyol örökösödési háborúval párhuzamosan zajló Rákóczi-szabadságharc időszaka (1703–1711) tekinthető.² A szabadságharc bukásával e kapcsolatok nem szakadtak meg teljesen. II. Rákóczi Ferenc életének utolsó, rodostói szakaszát (1720–1735) szintén aktív diplomáciai tevékenység jellemezte.³ A versailles-i udvar az emigránsok harci kedvét ébren tartva továbbra is igyekezett a lehető legóvatosabban kezelni az idős fejedelem és követői megmegújuló, francia szövetségre alapozó függetlenségi terveit. Megfelelő hazai bázis

* A jelen tanulmányom elkészítéséhez nagymértékben hozzájárultak az MTA Lendület programja, a Klebelsberg-ösztöndíj és a Collegium Hungaricum ösztöndíjprogram keretében Párizsban, Nantes-ban és Bécsben végzett kutatómunkáim. A támogatásért ezúton is szeretném kifejezni köszönetemet az adományozó szervezeteknek.

1 E korszakról ld. *Jean Bérenger*: Francia–magyar kapcsolatok a Wesselényi-összeesküvés idején 1664–1668. *Történelmi Szemle* 10. (1967) 275–291.; *Uő*: A francia politika és a kurucok 1676–1681. *Századok* 110. (1976) 162–170.; *R. Várkonyi Ágnes*: A közvetítő Johann Philipp von Schönborn és a török háború (1657–1664). In: *Uő*: Európa Zrínyije. Válogatott tanulmányok. Argumentum, Bp., 2010. 202–228.

2 *Köpeczi Béla*: A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország. Akadémiai, Bp., 1966. Francia változata: *Uő*: La France et la Hongrie au début du XVIIIe siècle. Étude d’histoire des idées. Akadémiai, Bp., 1971. Vö. *R. Várkonyi Ágnes*: A Rákóczi-szabadságharc Európában. Rákóczi’s war of independence in European content. Éghajlat, Bp., 2011.

3 Rákóczi emigrációja történetének egyik első feldolgozása: *Szekfü Gyula*: A száműzött Rákóczi. MTA, Bp., 1913. Fontos művelődéstörténeti információkat hoztak felszínre Zolnai Béla tanulmányai, pl. *Zolnai Béla*: A janzenista Rákóczi. Szeged Városi Nyomda, Szeged, 1927.; *Uő*: II. Rákóczi Ferenc könyvtára. Magyar Bibliofil Szemle, Bp., 1926. A kérdés legutóbbi, kimerítő jellegű monografikus feldolgozása: *Köpeczi Béla*: A bujdosó Rákóczi. Akadémiai, Bp., 1991. Vö. *R. Várkonyi Ágnes*: „Európa közös ügye” Rodostó nézőpontjából. Magyar Nemzeti Múzeum, Bp., 2009. A katonai és politikai emigráció történetéhez ld. *Tóth Ferenc*: Ascension sociale et identité nationale. Intégration de l’immigration hongroise dans la société française au cours du XVIIIe siècle (1692–1815). Nemzetközi Hungarológiai Központ, Bp., 2000. (Officina Hungarica 9.)

nélkül a kuruc emigráció elsősorban a közvetlen környezetében lévő volt kuruc katonatisztekre és alkalmi, gyakran kalandorhajlamú egyénekre támaszkodott.

A 17. század alkonyától a napóleoni háborúk végéig tartó időszakban a francia szolgálatban álló magyar ágensek rendkívül változatos szerepet tölthettek be. Mivel a francia külpolitika óvatosan kezelte a magyar függetlenségi mozgalmakat, ezért igyekezett csak háborús helyzetben alkalmazni nyíltan ezt az eszközt, ekkor is ügyelve arra, hogy a Magyar Királyság belső ügyeibe való beavatkozás gyanújától is távol állva, a legitim uralkodó személyét tiszteletben tartva, leginkább egyfajta háborús diverziónak tekintse a magyar felkelők támogatását. Komoly kapcsolat-építésre, politikai szövetségkötésre ennek következtében nem is kerülhetett sor. Így a hivatalos francia külpolitikai elvekben a magyar felkelőkkel való kapcsolattartás csak kivételes helyzetben, Habsburg-ellenes háborúk alkalmával volt csupán elképzelhető. Erre vonatkozólag elég világosan fogalmaz a Richelieu bíboros által útmutatóul hátrahagyott *Politikai testamentum*, amely háborús helyzetben lehetőséget nyújtott a katolikus francia uralkodó számára a protestáns, sőt muzulmán hatalmakkal való katonai együttműködésre is.⁴ Mindezek a szempontok hangsúlyozottan rövid távú katonai együttműködést feltételeztek, és a háborúk végeztével az együttműködéssel azonnal fel is hagyott a francia külügyi államtitkárság. A magyar nemzeti függetlenségi mozgalmakkal való kapcsolattartás ennek megfelelően ritkán kapott széles körű publicitást, és leginkább titkos diplomáciai eszközökkel folyó tárgyalásokra szorítkozott, amelyek igen hiányos dokumentációja a történeti kutatások elé is jelentős akadályt gördít. A titkos diplomáciai tárgyalásokra vonatkozó források hiánya egyébként az egész korszakra jellemző probléma, és egyes kiemelt időszakokat leszámítva – mint például a Rákóczi-szabadságharc ideje – nagyon nehéz a francia külpolitika magyar terveire vonatkozólag hiteles információkat kapni.

A francia szolgálatban álló magyar ágensekre vonatkozó források meglehetősen szétszórtan találhatók különféle levéltárak gyűjteményeiben. Közülük a leggazdagabb a jelenleg a Párizs melletti La Courneuve-ben berendezett központi Francia Diplomáciai Levéltár (Archives Diplomatiques) gyűjteménye, ahol a politikai levelezés (Correspondance politique – série CP) magyar, osztrák, török és lengyel vonatkozású iratai között,⁵ valamint a levéltár vegyes irataiban (Mémoires et documents – série MD) találhatóak a kérdésre vonatkozó fontos adatok. E levéltár személyi anyagai között (Personnel première série) a diplomáciai szolgálatban állt ügynökökre vonatkozó információkat is találhatunk. A Francia Diplomáciai Levéltár nantes-i részlegének (Centre des Archives Diplomatiques

4 Ld. *Cardinal de Richelieu: Testament politique*. Éd. Louis André–Léon Noël. Laffont, Paris, 1947. Újabb kiadása: *Richelieu: Testament politique ou les Maximes d'Etat de Monsieur le Cardinal de Richelieu*. Prés. de Daniel Dessert. Complexe, Bruxelles, 1990.

5 Ld. a gyűjtemény mutatóját: *État numérique des fonds de la correspondance politique de l'origine à 1871*. Imprimerie nationale, Paris, 1936. A magyar vonatkozású rész részletes bemutatása: *Kont Ignác: Bibliographie française de la Hongrie (1521–1910) avec un inventaire des documents manuscrits (travaux de la conférence d'Études hongroises à la Sorbonne)*. Leroux, Paris, 1913. 203–241.

de Nantes) különleges jelentősége van a téma kutatása szempontjából, mivel ott található a konstantinápolyi francia követségi levéltár anyaga.⁶ A diplomáciai iratokat gyakran kiválóan kiegészítik azok a katonai vonatkozású dokumentumok, amelyeket a francia központi hadtörténeti levéltárban (Service Historique de la Défense, Vincennes) találhatunk. Szintén gazdag forrásanyagot őriznek a párizsi Francia Nemzeti Könyvtár (Bibliothèque Nationale de France) kézirattárában, elég, ha csak a számos magyar ügynököt alkalmazó Villeneuve márki francia nagykövet iratait tartalmazó terjedelmes forrásanyagra gondolunk.⁷ Igen izgalmas eredményeket hoztak két családi levéltárban (Vergennes családi levéltár Marly-le-Roi-ban, illetve a d'Argenson családi levéltár Poitiers-ban) folytatott kutatásaim is. Végül, de nem utolsósorban szeretnék említést tenni a bécsi állami levéltárban (Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv) található igen gazdag diplomáciai forrásanyagról (például Staatenabteilungen, Türkei–Turcica), amely segítségével a császári hatóságok szempontjából fontos dokumentumok felhasználásával árnyaltabban értékelhetjük a francia szolgálatban tevékenykedő magyar ágensek szerepét.

Az ágensek kiválasztása és alkalmazása 1740-ig

A nyelvtudás és a magyarországi ügyekben való megfelelő jártasság nélkül a francia ágensek magyarországi küldetése eleve kudarcra volt ítélve. Számos példát hozhatunk fel arra, hogy hogyan hiúsult meg a nem jól kiválasztott személyek miatt számos fontos magyarországi küldetés. Az egyik legtanulságosabb közülük Honoré Bonnet francia főhadnagy esete. A Rákóczi-szabadságharc kezdetén, 1703 végére a bajor–francia csapatok elfoglalták Passaut, és lehetőség nyílt annak a nagy ívű stratégiai tervnek a megvalósítására, hogy a bajor–francia és a magyar felkelő csapatok egyesülhessenek a Duna-medencében. A Rákóczival való együttműködés előkészítésére egy rejtett üzenettel a magyar valóságot egyébként valamennyire ismerő Bonnet főhadnagyot – állítása szerint 1686-ben részt vett Buda ostromában – küldték Magyarországra, akit a császári hatóságok már Bécsben letartóztattak, majd egy rövid vizsgálat után egyszerűen kivégeztek.⁸ A helyi viszonyok ismeretének hiánya még a központi és helyi hatóságok együttműködése esetében sem lehetett garancia a sikerre: ezt igazolja az 1770-ben Magyarországra menekült lengyel bari konföderációs⁹ emigránsok megsegítésére Eperjesre küldött

6 A gyűjtemény részletes leírását ld.: *Marie-Thérèse Denis-Combet*: La collection Saint-Priest au Ministère des Affaires Étrangères. Turcica. *Revue d'études turques* 7. (1975) 250–263.

7 Villeneuve követsége alatti levelezéseinek és egyéb dokumentumainak gyűjteménye a Bibliothèque Nationale de France Kézirattárában (= BNF Ms.) Fr. 7177–7198. alatt található.

8 *Bagi Zoltán*: Honoré Bonnet hadnagy titkos küldetése. *Hadtörténelmi Közlemények* 124. (2011) 145–156.

9 A bari konföderáció az 1768–1772 között szervezett lengyel nemesi mozgalom volt, amely az orosz befolyás leküzdésére irányult.

Charles-François Dumouriez – a későbbi legendás francia tábornok – küldetésének keserű kudarca is.¹⁰

Viszonylag hamar bebizonyosodott, hogy magyarországi ügyekben gyakorlott ágenst leginkább a függetlenségi mozgalmak iránt elkötelezett magyarok körében lehet találni. A Rákóczi-szabadságharc során több magyar is szoros kapcsolatba került a francia külügyi államtitkársággal. Közülük a fejedelem több kalandor jellemű diplomatájáról – köztük Vetési Kőkényesdi Lászlóról és Brenner Domokosról – is bebizonyosodott, hogy nem megbízható a francia diplomácia számára.¹¹ 1707-ben került sor salamonfai Ráttky György franciaországi küldetésére, kinek a fejedelem és a francia kormányzat is komplex katonai és diplomáciai feladatot szánt. Végül Ráttky György a saját nevét viselő francia ezred tulajdonosaként és parancsnokaként tüntette ki magát a huszárság francia földön való meghonosításában. Szerepe kiterjedt még a franciaországi magyar emigráció összefogására és egy későbbi magyarországi diplomáciai és katonai beavatkozás előkészítésére.¹²

A Rákóczi-szabadságharc bukása után jelentős számú magyar emigráns közösség telepedett le Franciaországban, kiket elsősorban a francia királyi hadsereg huszárezredeiben alkalmaztak. A magyar emigráció egy másik fontos központja török földön, II. Rákóczi Ferenc rodostói környezetében rendezkedett be. A rodostói, száműzött kuruc főtisztek közül szintén sokan rendelkeztek szoros franciaországi kapcsolatokkal. Idesorolható például székesi Bercsényi Miklós, akinek László¹³ nevű fia 1720-tól a nevét viselő franciaországi huszárezred tulajdonosaként öregbítette családjá hírnevét.¹⁴ Hasonlóképpen a francia királyi had-

10 Dumouriez eperjesi küldetéséhez: *Jean-Pierre Bois*: Dumouriez. Héros et proscrit. Perrin, Paris, 2005. 70–81.

11 XIV. Lajos így írt erről Des Alleurs márkinak 1708. március 8-i levelében: „Vous ajouterez que si cette attention de ma part ne remplit pas assez leurs espérances et s'ils persistent à désirer un traité, il sera nécessaire de charger de cette commission quelque personne capable de conduire une affaire sérieuse et dont le caractère et les qualités personnelles puissent établir la confiance. Que je n'ay pas trouvé ces qualités ni dans le Comte de Tournon, ni dans le Baron de Wettes.” Correspondance diplomatique relative à la guerre d'indépendance du prince François II Rákóczi (1703–1711). Édition de documents établie par Tóth Ferenc. Champion, Paris, 2012. 415. Vetési Kőkényesdi és Brenner életéhez ld. *Köpeczi Béla*: Vetési Kőkényesdi László, kuruc diplomata és a császár katonája. Akadémiai, Bp., 2001.; *Uő*: Brenner Domokos, a Rákóczi-szabadságharc és bujdosás publicistája és diplomatája. Akadémiai, Bp., 1996.

12 *Zachar József*: Ráttky György kuruc ezereskapitány, francia generális. Hadtörténelmi Közlemények 105. (1982) 355–392.

13 Bercsényi László (Ladislav Berchényi) életéhez ld. *Forster Gyula*: Gróf Berchényi László Franciaország marsallja. Bp., 1925.; *Uő*: Utóhang gróf Berchényi László Franciaország marsallja történetéhez. Bp., 1929.; *Jacques de la Rupelle*: Le maréchal de Bercheny de Szekes. Vivat Hussar 12. (1977) 3–209.; *Zachar József*: Bercsényi László, a Rákóczi-szabadságharc kapitánya, Franciaország marsallja. Vay Ádám Múzeum Baráti Kör, Vaja, 1979. (Folia Rákócziána 1.); *Uő*: Idegen hadakban. Magvető, Bp., 1984. 181–220.; *Général Raymond Boissau*: Ladislav Berchény Magnat de Hongrie, Maréchal de France. Institut Hongrois de Paris, Paris–Budapest–Szeged, 2006.

14 *Zachar József*: A franciaországi Bercsényi-huszárezred története. Hadtörténelmi Közlemények 110. (1992) 33–71.

seregben kereste boldogulását Eszterházy Antal generális fia, Eszterházy Bálint József¹⁵ is, aki 1734-ben már szintén saját huszárezredet tudhatott a magáénak.¹⁶ E huszárezredekben sok más rodostói magyar emigráns szolgált, és a rodostói magyar közösség később is közvetítő szerepet játszott a magyar újoncutánpótlás megszervezésében. Valójában az a közös cél lebegett mindkét emigráció vezetői előtt, hogy a magyar függetlenségi mozgalmak hagyományainak megfelelően francia és török segítséggel folytassák a nemzeti függetlenségi harcukat. A francia diplomácia korábban is alkalmazott magyar ügynököket, ágenseket az Oszmán Birodalom területén, elsősorban megbízható nyelvtudásuk és jó helyi kapcsolataik miatt. Az első ismert, török földön járt francia követ is a horvát származású, de magát magyar nemesnek valló Frangepán János (Giovanni Frangipani) volt, akit 1525-ben küldött I. Ferenc francia király a szultán udvarába egy levéllel, amelyet a hírvivő csizmájába rejtettek.¹⁷

A francia–oszmán kapcsolatokban alkalmazott magyar ágensek több szempontból is sikeres választásnak bizonyultak. A hajdani szabadságharcosok egy része török földre menekült, és ott huzamosabb ideig tartózkodva megtanulta a török nyelvet, ami a francia diplomaták számára igen hasznosnak bizonyult. Igaz, hogy már régóta létezett az oszmán hatóságokkal való kommunikációra szakosodott, jól képzett tolmácsréteg, az úgynevezett dragománok, kik olyan levantei családokból származtak, amelyeknek több generációja Konstantinápoly európai követségek által lakott részében, Perában élt.¹⁸ Ezek a dragománok valóságos dinasztiákat alkottak és mesterségük apáról fiúra szállt. A leghíresebb levantei dragomándinasztiák közé tartoztak a Fornetti, Peyssonnel, Fonton és Testa családok. A török viszonyokat jól ismerő és azokhoz kitűnően alkalmazkodó tolmácsklánok gyakran komoly kockázati tényezőt jelentettek az európai követségek titkos tárgyalásai során, mivel jó pénzért hajlandóak voltak az államtitkok kiszolgáltatására. Ezt megakadályozandó, szükség volt megbízható és elkötelezett tolmácsokra. Idetartozhattak a magyar rendi mozgalmak iránt elkötelezett franciabarát emigráns kurucok. Később más európai államok mintájára létrehozták a perai francia tolmácsiskolát, ahová a fiatal nyelvtanulókat (*jeunes de langues*) küldték, hogy a nyelvet minél jobban elsajátítsák.¹⁹ A magyar ágensek egyébként más nyelveken is – például

15 Eszterházy Bálint József életéhez ld. *Zachar J.*: Idegen hadakban i. m. (13. jz.) 230–240.

16 *Zachar József*: A francia ancien régime két Esterházy-huszárezrede. *Hadtörténelmi Közlemények* 106. (1983) 197–229.

17 *Comte de Saint-Priest*: Mémoires sur l'ambassade de France en Turquie. Paris, 1877. 179.; Représentants permanents de la France en Turquie (1536–1991) et de la Turquie en France (1797–1991). Publ. Jean-Louis Bacqué-Grammont–Sinan Kuneralp–Frédéric Hitzel. Isis, Istanbul–Paris, 1991. 1.

18 A perai dragomándinasztiák történetéről ld. a nemrégiben fiatalon elhunyt Antoine Gautier és Marie Testa tanulmányait: *Antoine Gautier–Marie Testa*: Drogmans et diplomates européens auprès de la Porte ottomane. Isis, Istanbul, 2003. Vö. *Kerekes Dóra*: Diplomata és kémek Konstantinápolyban. L'Harmattan, Bp., 2010.

19 *Frédéric Hitzel*: Les Jeunes de langue de Péra-lès-Constantinople. *Dix-Huitième Siècle* 28. (1996) 57–70. François de Callières, a neves diplomataképző szakkönyv szerzője így emeli ki a nyelvtudás jelentőségét: „Il seroit encore à souhaiter qu'ils apprissent les langues vivantes,

németül, franciául, latinul és szláv nyelveken – kiválóan beszéltek, amint azt a későbbi példákon keresztül látni fogjuk. Ugyanakkor a magyarok jelenléte nem vezethető vissza pusztán nyelvi okokra.

Mint ismeretes, a 17. század végi és 18. század eleji magyar rendi mozgalmak szoros kapcsolatban álltak mind a Francia Királyság, mind az Oszmán Birodalom meghatározó hatalmi köreivel. E kapcsolati tőkét sikerült kihasználniuk, amikor a függetlenségi mozgalmak bukása után emigrációba kerültek. A rodostói magyar emigráció és a franciaországi magyar emigráció egyes csoportjai tovább erősítették azokat a személyes szálakat, melyek révén gyakran a két nagyhatalom közötti kapcsolattartás is erősödött. Az egykori kuruc szabadságharcosok rendíthetetlen osztrákkellenessége nagyon fontos garancia volt politikai megbízhatóságukra és a francia érdekek szolgálatára, amely néha még a török szolgálatba állt renegátok fanatikus Habsburg-ellenességét is felülmúlta. Delaria francia tolmács és ügynök egyik jelentésében (1737. június 22.) frappáns hasonlattal jellemezte a kolozsvári születésű renegát Ibrahim Mütefferrika és a magyar származású francia ágens, Tóth András szoros kapcsolatát. A két ágens barátságának szilárd alapot biztosított a magyar függetlenségi mozgalmakban játszott szerepük és a közös hazaszeretet: „Ibrahim efendi nagy segítségünkre van. A közös hazájuk iránt érzett szeretetre való tekintettel Totte [!] urat teljes bizalmával tünteti ki. Az egyik nap tréfásan, de szívből jövő szavakkal illetve: »*Magából francia lett a haza szabadságáért, belőlem meg török.*«”²⁰

A francia külpolitika bizonyos szempontból még egészen a 18. század közepéig – igaz, változó intenzitással – melegen tartotta egy esetleges magyar diverzió lehetőségét. Ezzel évszázados diplomáciai hagyományt folytatott: háború esetén támogatták a magyarországi és erdélyi felforgató tevékenységet. A magyar diverzió lehetősége egyébként főleg a szélesebb Habsburg-ellenes kelet-európai szövetségi rendszer tervében vált érdekessé a francia diplomácia számára. Jól tükrözi ezt a gondolkodást az a nemrégiben a d’Argenson család levéltárából előkerült feljegyzés, amely az 1716–1718-as török háború idején egy újabb magyar felkelés kirombantására képes magyar ügynök alkalmazását vetette fel. Mivel nyílt háborúra Franciaország pénzügyi helyzete miatt nem igazán volt lehetőség, ezért a helyzetnek megfelelően óvatos titkos diplomáciai eszközöket javasolt az emlékirat írója. Az ennek lebonyolításához megfelelő személy megtalálásához is nyújtott néhány ötletet: semmiképpen nem lehetett diplomata, hanem egy teljesen ismeretlen, intelligens ügynökre volt szükség. A megfelelő ember kiválasztása kérdésében az ismeretlen szerző leginkább egy Rákóczi feje-

afin de n’être pas exposé à l’infidélité ou à l’ignorance des interpretes, & d’être délivré de l’embarras de les introduire aux audiences des princes, & de leur faire part de secrets importants.” *François de Callières*: De la manière de négocier avec les souverains. Brunet, Paris, 1716. 62.
20 Centre des Archives Diplomatiques de Nantes (= CADN), Constantinople série A fonds Saint-Priest 135 fol. 200. Részlet Tóth és Delaria 1737. június 22-i közös leveléből.

delem köréhez tartozó ügynökre gondolt, aki a fejedelem nevében képviselhette a francia érdekeket.²¹

A magyar ágensek kiválasztása és alkalmazása során a francia kormányzat a Rákóczi-szabadságharc egykori tisztjeit egyértelműen előnyben részesítette. Az 1720-as és 1730-as években több ilyen alkalmazásról tudunk. II. Rákóczi Ferenc török földre való távozása után erősödött fel a két magyar emigráció közötti kapcsolattartás és a francia diplomácia magyar terveit szolgáló magyar ágensek alkalmazása. Rákóczit törökországi útjára elkísérte a fiatal Bercsényi László is, akinek a fejedelem személye körüli teendőkön kívül egyéb feladatai is voltak. Például ő köszönte meg a tatár kánnak a fejedelem számára küldött ajándékait 1717. október 10-én.²² Első törökországi utazásáról Bercsényi részletes jelentést küldött Villars marsallnak, amely sajnos nem maradt fenn. A jelentésre vonatkozó utalásokból sejteni lehet, hogy Bercsényi a száműzött fejedelem törökországi berendezkedésének és az oszmán politikai helyzet leírásának szentelhette írását.²³ Bercsényi második török útjára 1720-ban került sor. Ennek célja főleg az volt, hogy az újonnan alapított Bercsényi-huszárezred számára újoncokat verbuváljon. Ugyanakkor továbbra is fontos információkat közölhetett a francia–oszmán viszonyok alakulásáról és természetesen a két magyar emigráció közötti kapcsolat erősítésében is fontos szerepet játszott.²⁴ Kevésbé ismert Bercsényi László harmadik törökországi útja, amely során a neves magyar katonatiszt az újonnan kinevezett francia nagykövetet, d'Andrezel vicomte-ot kísérte el Konstantinápolyig. Mint ismeretes, d'Andrezel II. Rákóczi Ferenc egyik közeli ismerőse és a janzenista tanok iránt szintén vonzó levelezőtársa volt.²⁵ Az oszmán viszonyokban tapasztalt és jó kapcsolatokkal rendelkező Bercsényi valószínűleg megkönnyíthette az új nagykövet számára a nehéz keleti diplomáciai poszt elfoglalását. Másrészt Bercsényi Rodostóban ismét felkereste a fejedelmet és a magyar emigránsokat, köztük a még életben lévő apját is. E küldetésének jelentéseit ez idáig nem sikerült megtalálnunk.²⁶

A lengyel örökösödési háború elején franciaországi elfoglaltságai miatt huszárezrede őrnagyát, Tóth Andrást küldte a rodostói magyarok körébe toborzúútra, illetve a kapcsolatok ápolása céljából. Tóth András már jó néhány évet töltött

21 *Tóth Ferenc*: Magyar vonatkozású dokumentumok a d'Argenson család levéltárában I. Hadtörténelmi Közlemények 123. (2010) 900–903.

22 *Général Raymond Boissau*: Rattky puis Deszöffy hussards de 1716 à 1743. Vivat Hussar 33. (1998) 17.

23 *Boissau, R.*: Ladislav Berchény i. m. (13. jz.) 30–31.

24 Uo. 33–36.

25 Vö. D'Andrezel vicomte és Rákóczi levelezése. Szerk. Köpeczi Béla. Vay Ádám Múzeum Baráti Köre, Vaja, 1984. (Folia Rákóciana 7.). A két személy közötti szellemi rokonságra már Köpeczi Béla is felhívta a figyelmet, kihangsúlyozva, hogy Rákóczi fejedelem az 1716. május 30-án a kamalduli szerzetesekkel megkötött szerződés szerint azt a házat bérelte Grosbois-ban, amelyben korábban d'Andrezel vicomte lakott. A kamalduliak révén szoros kapcsolatba kerültek a janzenizmussal is, amelynek Rákóczira gyakorolt hatását már sokan bizonyították. Rákóczi és a janzenizmus kapcsolatára vonatkozólag ld. Köpeczi Béla összefoglaló művét: *Köpeczi B.*: A bujdosó i. m. (3. jz.)

26 *Boissau, R.*: Ladislav Berchény i. m. (13. jz.) 41–43.

török földön, mielőtt Franciaországba került volna, így jól elsajátította a török nyelvet, és hasznos személyes kapcsolatokat épített ki a konstantinápolyi oszmán elit körében. 1733 júliusában érkezett Bercsényi megbízásából Konstantinápolyba, hogy a Bercsényi-huszárezred számára magyar újoncokat toborozzon, illetve huszárlovakat vásároljon. A francia nagykövet, Villeneuve márki azonnal felfigyelt rá, és több kényes titkos diplomáciai feladatot is bízott rá a krími tatár kánnal való kapcsolatok rendezése ügyében.²⁷ Tóth 1733-ban jutott el először a Krimbe, ahová a következő évben már megbízott francia konzulként érkezett ismét. Küldetésének hivatalos célja a huszártoborzás volt, de titkos küldetése révén bekerült a versailles-i kormányzat keleti politikájának sodrába is, hiszen feladata volt, hogy a tatár kán személyén keresztül megpróbálja rávenni a Portát egy lengyelországi hadjáratra.²⁸

A magyar ágens sikere után a konstantinápolyi francia nagykövet szintén egy volt kuruc tisztet, Jávorka Ádámot bízott meg a krími kán melletti francia diplomáciai képviselő ellátására. Villeneuve márki Jávorka Ádám mellett még két rodostói magyart is kiválasztott egy kisebb küldetésre, amelynek célja az volt, hogy Havasalföld és Szerbia felől próbáljanak meg bejutni Magyarországra és tájékozódni az akkor nagy visszhangot keltő Szegedinác Péro vezette felkelésről. A két magyar nemes nevét sajnos nem tudjuk megállapítani a francia forrás alapján, de feltételezhetjük, hogy Jávorka közeli bujdosótársairól lehet szó, mivel egy időben választotta ki őket a francia nagykövet. Jávorka kiküldetésének célja – a távozó Tóth András helyett – a tatár kán melletti folyamatos diplomáciai jelenlét, tájékoztatás és tanácsadás volt, amelynek jelentőségét emelte, hogy a kán egy hadjáratra készült az oroszok által megszállt dagesztáni területeken.²⁹

Jávorka mellett szintén ebben az időszakban alkalmazta a konstantinápolyi francia követség Máriássy Ádámot, aki a Rákóczi-szabadságharc bukása után orosz szolgálatba lépett. Később csatlakozott a rodostói emigrációhoz, majd a moldvai Hotinban telepedett le, és onnan tájékoztatta rendszeresen a francia követet a hadi eseményekről. Később Rákóczi József kinevezte tábornokának is. 1739-ben bekövetkezett halála után Zay Zsigmond vette át a hotini hírszerző feladatát. Zay neve egyébként gyakran előfordul a korabeli francia diplomáciai levelezésekben, hiszen időnként ő szállította a francia követ postáját Rodostón keresztül.³⁰ Ennek a futárposta biztonsága szempontjából lehetett jelentősége, hiszen a Konstantinápolyban

27 A francia nagykövet így írt Tóth kiválasztásáról Chauvelin külügyi államtitkárnak 1733. július 4-i levelében: „Ebben a helyzetben szemet vetettem Tott úrra, aki kapitány Berchiny gróf úr regimentjében, és aki kb. egy hónappal ezelőtt érkezett ide, hogy toborozzon Magyarországhatárain, és aki az Ön levelét hozta el nekem. A megérkezése óta eltelt idő alatt megismertem teljes diszkrécióját és mindazokat a tulajdonságokat, amelyek szükségesek, hogy megbízzam ezzel a küldetéssel, s ő erre annál inkább alkalmas, mert ért és elég jól beszél törökül.” *Idézi Köpeczi B.: A bujdosó i. m. (3. jz.) 429.*

28 BNF Ms. 7179. fol. 306–307. Vö. *Gilles Veinstein: Les Tatars de Crimée et la seconde élection de Stanislas Leszczyński. Cahiers du Monde russe et soviétique 11. (1970) 1. sz. 24–92.*

29 BNF Ms. Fr. 7180. fol. 315–316.

30 Uo. fol. 341–345.

hemzsegő kémek és külföldi ágensek figyelmét kevésbé vonhatta magára a rodostói magyar nemes. Zay Zsigmond – aki 1757 után a rodostói magyar kolónia vezetője lett – egyébként jó kapcsolatokat ápolt a konstantinápolyi angol követtel is, amint erről egy nemrég kiadott napló is beszámol.³¹

A lengyel örökösödési háború után nem sokkal tört ki a szóban forgó török háború, először az oroszok és törökök között, majd hamarosan az osztrák fél is bekapcsolódott a hadműveletekbe. Jávorkát a Bahcsiszerájba 1736-ban bevonuló orosz csapatok magukkal hurcolták, Tóth András pedig az 1737-ben elkezdődött béketárgyalásokon játszott fontos szerepet. A magyar származású francia ügynöknek nagy segítséget nyújtott a már említett, szintén magyar eredetű Ibrahim Mütefferika, aki számos titkos információt megosztott vele. A tragikus sorsú Rákóczi József fellépése után számos magyar emigránst gyűjtött maga köré, ám a francia diplomácia mindvégig ellenezte a fejedelem fiának magyarországi diverziós terveit. A háború végén a francia nagykövet az orosz hadsereg főparancsnoka, Münnich gróf mellé küldte legügyesebb diplomatáját, Tóth Andrást. Tóth nemcsak a hivatalos küldetését látta el kiválóan, de közvetített egy orosz–francia szövetségi szerződés ügyében is, amely alaposan megváltoztatta volna a kelet-európai nagyhatalmi viszonyokat. Így biztosított a francia szolgálatban álló kuruc ágensek számára az 1736–1739-es orosz–osztrák–török háború igen jó lehetőséget a Habsburg-ellenes aktív politikai szereplésre.³²

A magyar diverzió terve az 1740–1750-es években

Az osztrák örökösödési háború során Tóth András viceóbestera a Bercsényi-huszárezred soraiban vett részt az európai hadszíntéren folyó küzdelmekben. Újabb törökországi kiküldetésére csak a háború vége felé, 1747-ben került sor. A levéltári források alapján megismerhetjük e missziója céljait is. A véres háború lezárásában érdekelt francia diplomácia a gyors és kedvező békekötés érdekében ismét a régi bevált oszmán diverziót kívánta bevetni. Időközben Villeneuve márki utódja Castellane gróf lett a konstantinápolyi francia követség élén. Castellane próbálkozásai nem jártak eredménnyel, és ráadásul egy igen kellemetlen ügybe keveredett: a szultánt magyarországi hadjáratra biztató iratait ellopták, azok a bécsi udvarhoz kerültek, ahol rögtön nyomtatásban kezdték terjeszteni őket. A diplomáciai incidenst követően Castellane-t 1747-ben visszahívták.³³ Az őt felváltó Des Alleurs gróf, a Rákóczi mellett tevékenykedő rendkívüli francia követ fia, az ügy érdeké-

31 *Nigel and Caroline Webb*: The Earl and his Butler in Constantinople, The Secret Diary of an English Servant Among the Ottomans. Tauris, London, 2009. 130., 163.

32 *Tóth Ferenc*: La guerre des Russes et des Autrichiens contre l'Empire ottoman 1736–1739. Economica, Paris, 2011. 111–113.

33 Instructions aux ambassadeurs et ministres de la France depuis le traité de Westphalie jusqu'à la Révolution française. XXIV. Turquie. Par Pierre Duparc. CNRS, Paris, 1970. 325.

ben 1747 júliusától ismét igénybe vette Tóth András mint bizalmi személy (*personne de confiance*) közvetítő szolgáltatásait.³⁴

Tóth szerepe elsődleges jelentőségű volt: titokban kapcsolatba kellett lépnie a *reis* *efendivel*, az oszmán külügyminiszterrel, és tárgyalásokat kezdeményeznie a Portán. A tárgyalások téje egy széles körű keleti szövetségi rendszer létrehozása volt, amely magában foglalta volna Poroszországot, Svédországot és az Oszmán Birodalmat, ami XV. Lajos személyes titkos diplomáciája, a *Secret du Roi* legfontosabb célkitűzésének tekinthető.³⁵ A szövetségi rendszer fő célja Oroszország hatalmi ambícióinak megfékezése és a Habsburg Birodalomtól egy franciabarát „cordon sanitaire” által való elszigetelése lett volna. A tárgyalások első időszaka elég biztatóan alakult, ám 1747 novemberében a *reis* *efendit* a szultán váratlanul leváltotta.³⁶ Tóth ekkor látta elérkezettnek az időt arra, hogy megpróbálja a magyar ügyeket is felvenni az európai diplomáciai tárgyalások napirendjére. Engedélyt kért a francia követtől és a nagyvezírtől, hogy Rodostóba utazhasson viszontlátni az ott élő honfitársait. Hivatalos úti célja továbbra is a hagyományos toborzót volt, ám Rákóczi halála után erre igen csekély remény volt, hiszen a száműzött fejedelem halála után Rodostó sokat veszített a korábbi jelentőségéből. Valódi, titkos küldetése más szerepet is szánt a veterán kurucnak. Az instrukcióban elsősorban információszerzés és kapcsolatfelvétel szerepelt, ám a buzgó ügynök az önálló kezdeményezésektől sem riadt vissza.³⁷

Ekkortájt az idős Csáky Mihály gróf³⁸ viselte a rodostói emigráció vezetői tisztségét (törökül *básbug*). Csáky rendszeresen tájékozódott a magyarországi viszonyokról, s így ideális kapcsolatot jelentett Tóth küldetéséhez. Ugyanakkor a császári követ is figyelemmel kísérte a rodostói magyarok tevékenységét, és Tóth küldetéséről is viszonylag pontos információkkal rendelkezett.³⁹ Tóth András 1747 decemberében érkezett Rodostóba, ahol azonnal kapcsolatba lépett Csákyval. Átadta neki a magyarországi hadjáratban reménykedő Bercsényi László titkos üzenetét, és megkérdezte véleményét a magyarországi politikai helyzetről. Csáky gróf válaszában egy igen érdekes tervvel lepte meg a hajdani kuruc apródot. Szerinte a magyar rendeknek meg kellene akadályozni Mária Terézia fia, a későbbi II. József magyar királlyá koronázását, és helyette a francia trónörökösnek, XV. Lajos fiának kellene felajánlani Szent István koronáját.⁴⁰ Csáky Mihály honfitársán keresztül

34 CADN Constantinople série A fonds Saint-Priest 19 (Minutes de la correspondance du comte des Alleurs 1747–10 déc. 1748) 84.

35 *Duc de Broglie*: Le secret du roi. Correspondance secrète de Louis XV avec ses agents diplomatiques 1752–1774. I–II. Calmann-Levy, Paris, 1878.

36 CADN Constantinople série A fonds Saint-Priest 19, 187–214.

37 Instructions aux ambassadeurs i. m. (33. jz.) 422–426.

38 Keresztszegi gróf Csáky Mihály (1676–1757), II. Rákóczi Ferenc generálisa. 1711-től emigrációban él Lengyelországban, majd 1716-tól Rodostóban. 1738-ban a Rákóczi József számára toborzott ezred parancsnoka, 1739-től a rodostói magyar kolónia feje.

39 Österreichisches Staatsarchiv (Bécs), Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Türkei II–14 (Berichte und Weisungen 1747–1748).

40 A terv történetéről: *Tóth Ferenc*: Un prétendant malgré lui au trône Hongrois ou le rival français du dauphin Joseph en 1748. Cahiers d’Études Hongroises 10. (2002) 129–140.; *Uő*: Un officier de

biztosította a francia kormányt, hogy a Porta minden bizonnyal hadba száll majd a magyar elégedetlenek védelmében. A felkelők számíthatnának még a Magyarországi déli határszéleinél lakó szomszédos népekre: az arnótokra (albánokra) és a szerbekre is.

A terv megelőlegezte egy francia expedíciós hadsereg Magyarországra küldését is Bercsényi László vezénylete alatt. A tervet összefoglaló emlékiratot a konstantinápolyi francia követ továbbította a külügyi államtitkárhoz, Tóth pedig egy másolatot eljuttatott d'Argenson grófhhoz, a korabeli hadügyi államtitkárhoz.⁴¹ D'Argenson Des Alleurs-höz írt 1748. április 16-i levelében a következő megjegyzést fűzte Csáky Mihály tervéhez: „A magyarok közt még mindig meglévő békétlenség csírája hasznos lehet, ha a Porta nyíltan hajlandó megsegíteni őket. Azt hiszem, hogy ettől még nagyon távol állunk, minthogy azonban a Portát jelenleg kormányzó főemberek változhatnak, a magyarországi elégedetlenek körében érdemes fenntartani annak reményét, hogy egyszer lerázhatják a német igát, és jó tudni, hogy vannak-e a főembereik közül olyanok, akik ehhez hathatósan hozzájárulhatnak.”⁴²

Tóth András 1748. szeptember 5-én távozott Rodostóból a moldvai Iași-ba. Ott átadta Des Alleurs követ levelét Konstantin moldvai fejedelemnek, és találkozott a hotini pasával is. Leveleiben ritkán ejt szót a toborzásról. Bercsényi László Mikes Kelemennek írt 1748. januári levelében is csak Tóth Andrást hiányolta, s nem pedig az állítólagos magyar rekrutákat.⁴³ A háborút lezáró 1748. április 29-i aacheni békeszerződéssel a küldetésnek e része is tárgytalanná vált, mivel a háború befejezésével az ezredek létszámát jelentősen csökkentették. Tóth 1749 januárjában érkezett Berlinbe, ahol egy Loyse abbé nevű francia ügynökkel és egy porosz miniszterrel lépett kapcsolatba. Berlini tartózkodása minden bizonnyal a titkos küldetése fináléja volt.⁴⁴

A békeidőszak alatt nagy változások érlelődtek az európai hatalmi viszonyokban. Az osztrák örökösödési háborúban a francia–angol gyarmati szembenállás elmégesedett, és a békekötés után is folytatódtak az amerikai és indiai hadműveletek. Az 1750-es évek derekán az angol külpolitika Poroszországban talált megfelelő kontinentális szövetségesre, amely maga után vont a osztrák–francia közeledést és az úgynevezett „diplomáciai forradalmat”.⁴⁵ Az elmégesedő angol–francia gyarmati harcok és II. Frigyes agresszív politikája miatt kiteljesedő nemzetközi

Bercheny agent secret en Turquie. Vivat Hussar 37. (2002) 88–96. Tóth beszámolója és levelezése megtalálható: CADN Constantinople série A fonds Saint-Priest 158.

41 A beszámoló egy másolata nemrég előkerült a francia hadtörténeti levéltár egy 1741-es (!) iratokat tartalmazó kartonjából (Service Historique de la Défense [Vincennes; = SHD], série A4, XV). Raymond Boissau tábornok szíves közlése.

42 CADN Constantinople série A fonds Saint-Priest 158.

43 „Notre ami Tott *szereti a setalást*; sûrement Vous n’avez pas été fâché de le voir, il me manque néanmoins ici, il est mon bras droit, quand me le renverrez-vous?” Bercsényi Mikesnek. Lunéville, 1748 január 6. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Quart. Gall. 55/2. fol. 2.

44 CADN Constantinople série A fonds Saint-Priest 158. Tóth levele. Berlin, 1749 január 18.

45 *Richard Waddington*: Louis XV et le renversement des alliances. Les préliminaires de la guerre de Sept Ans (1754–1756). Firmin-Didot, Paris, 1896.

konfliktus nyomán a francia királyság is háborúra készülődött. A huszárezredek létszámát felemelték a háborús készenléti létszámra, s Bercsényi László gróf ismét elküldte török földre Tóth Andrást, hogy keressen újoncokat az Oszmán Birodalom területére menekült magyarok között, és hogy kíséрге el az új konstantinápolyi francia követet, Vergennes grófot, a későbbi francia külügyminisztert.⁴⁶ Az alföldi parasztfelkelések (Mezőtúr és Hódmezővásárhely) után valóban ismét jelentős számban menekültek el szülőföldjükről magyarok, elsősorban Moldvába.⁴⁷ Az idős Tóth András a király beleegyezésével magával vitte fiát, François-t is, hogy megtanuljon törökül és idővel apja nyomdokaiba léphessen a francia diplomácia szolgálatában.⁴⁸ Tóth 1755-től ismét Rodostóban tartózkodott. Innen kért pénztámogatást Belle-Isle marsalltól a moldvai toborzótújához, amelyet Bercsényi László is támogatott.⁴⁹ A rodostói magyar emigránsokkal kapcsolatosan külön utasításokkal látta el a francia kormány.

Azt már a francia külügyi levéltár (Archives du Ministère des Affaires Étrangères, La Courneuve) más fondjaiból lehetett megtudni, hogy milyen feladatokat kapott a Vergennes gróf mellé beosztott Tóth András. Szerencsére fennmaradt a számára készített titkos megbízatás egy másolata, amelyet egyébként biztonsági okokból csak felolvastak a magyar ügynöknek.⁵⁰ A megbízólevélben a király arra kérte Tóthot, hogy utazzon el Rodostóba, és diszkrétan vegye fel a kapcsolatot a magyar emigráció még életben lévő tagjaival, valamint azok magyarországi híveivel. Amint a következő részletből kiderül, a küldetés igen kényes és kockázatos volt a francia királyság szempontjából: „Tott úr rövid konstantinápolyi tartózkodás után utazzon Rodostóba meglátogatni honfitársait. [...] A legnagyobb elővigyázatossággal kell majd ügyelnie arra, nehogy kiderüljön, hogy milyen utasításai vannak a magyarországi viszonyokra vonatkozólag. De minthogy Csáky gróf és a többiek valószínűleg leplezik majd előtte az érzelmeiket, megismerheti a vallomásaikból, hogy melyek a legfőbb panaszok az osztrák kormányzattal szemben, hogy

46 Vergennes gróf életéről és diplomáciai pályájáról: *Charles de Chambrun: A l'école d'un diplomate.* Vergennes. Plon, Paris, 1944.; *Robert Salomon: La politique orientale de Vergennes (1780–1784).* Presses modernes, Paris, 1935.; *Jean-François Labourdette: Vergennes. Ministre principal de Louis XVI.* Desjonquères, Paris, 1990.; *Orville Theodore Murphy: Charles Gravier comte de Vergennes. French Diplomacy in the Age of Revolution 1719–1787.* State University of New York Press, Albany, 1982.; *Munro Price: Preserving the Monarchy. The comte de Vergennes 1774–1787.* Cambridge University Press, Cambridge, 1995.

47 *Hadrovics László–Wellmann Imre: Parasztmozgalmak a 18. században.* Művelt Nép, Bp., 1951.; *Wellmann Imre: Az 1753-i alföldi parasztfelkelés.* In: *Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon 1711–1790.* Szerk. Spira György. Akadémiai, Bp., 1952. 141–220.; *H. Balázs Éva: A váradai püspökség jobbágyainak megmozdulása a 18. század közepén.* Századok 84. (1950) 320–332., ill. újabban: *Pálffy Géza: Örök vesztesek vagy örök nyertesek? Felkelések a kora újkori Magyarországon és Erdélyben.* In: *A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 éves Gecsényi Lajos tiszteletére.* Szerk. Molnár Antal–Baráth Magdolna. Magyar Országos Levéltár, Bp.–Győr, 2012. 283–299.

48 SHD série A1 3403 fol. 37.

49 Uo. fol. 100.

50 Tóth András megbízólevelének kiadása: *Instructions aux ambassadeurs i. m.* (33. jz.) 422–426.

kik a legfőbb elégedetlenek, mi a tisztségük, milyen erőt képviselnek, mekkora a hatalmuk és hogy mire lennének képesek, ha ez a kormányzat arra kényszerítené őket, hogy fegyverrel a kezükben követeljék szabadságjogaik visszaállítását vagy a nekik tett ígéretek betartását. [...] Őfelsége nevét nem szabad az ő helyzetükkel kapcsolatba hozni, s nem szabad, hogy az elégedetlenek abban reménykedjenek, hogy Őfelsége segítségükre siet a vállalkozásaikban, de nem szabad teljesen szétrombolni a támogatásába vetett reményüket sem egy, Isten mentsen meg tőle, Őfelsége és a császárné közt kirobbanó háború esetén.”⁵¹

Tóth András megérkezése után nem sokkal eleget is tett ennek a megbízásának, és felkereste az aggastyán Csáky Mihályt, a rodostói magyarok még életben lévő vezetőjét. Csáky azonnal kapott a lehetőségen, és francia segítséget remélve elkezdte szervezni a kapcsolatait a magyarországi ellenállással. Újból felajánlotta segítségét XV. Lajosnak egy esetleges magyarországi francia fegyveres intervenció esetére.⁵² Tóth missziójának sikere azonban hamarosan terhessé kezdett válni az osztrákokkal szövetséget kötő francia diplomácia számára. A titkos feladatot lassan állították le, és minden bizonnyal az osztrák ügynökök is értesültek Tóth rodostói jelenlétéről. Máig sem tisztázott körülmények között 1757-ben váratlanul elhunyt Csáky Mihály és Tóth András (valószínűleg valamilyen járványban), és örökre magukkal vitték a rodostói emigránsok utolsó függetlenségi harcának haditervét.

Az 1750-es évekből maradt fenn a d'Argenson család levéltárában egy nagy valószínűséggel d'Argenson gróf hadügyminiszter számára címzett ajánlólevél, amely a 18. század egyik legnevesebb magyar katonai gondolkodóját, Jeney Lajos Mihályt ajánlotta ágensi szolgálatra. A levél elsősorban Jeney intellektuális és képzőművészi képességeit ecseteli. Ezek szerint a fiatal katonatiszt kiválóan értett a rajzoláshoz és festéshez, valamint a térképészethez, amelyben nagy gyakorlatra tett szert. Ismeretlen ajánlója szerint Jeney jól tudott a francián kívül németül, latinul és szlavónul (!), melyet az ajánlólevél írója a cseh nyelvvel azonosított. Nem állhatjuk meg, hogy ne idézzük fel Jeney szavait a portyázók számára oly fontos nyelvek hasznosságáról: „Ezen felül egy portyázónak tudnia kell latinul, németül és franciául, hogy szóváltásba elegyedhessen mindazon nemzetekkel, amelyekkel találkozik.”⁵³ Az ajánlás utolsó sorai a jelölt morális kvalitásait hangsúlyozzák ki, amelyből megtudhatjuk, hogy Jeney Lajos Mihály nem volt sem iszákos, sem nőcsábász, és nem hódolt a szerencsejátékoknak sem. Itt szintén *A Portyázó* erre vonatkozó intelmei juthatnak az eszünkbe: „Nagyon veszélyes lenne, ha egy ilyen tiszt a legcsekélyebb mértékben is kötődne az asszonyokhoz, a borhoz és a gazdagsághoz. Az asszonyok elfeledtetik vele a kötelességeit, és gyakran az ellenséggel való, nagyon sokba kerülő összejátszást idézik elő. A bor veszélyes fecsegéshez

51 Uo. 424–425.

52 *Murphy, O. T.*: i. m. (46. jz.) 80.

53 *Jeney Lajos Mihály: A portyázó, avagy a kisháború sikerrel való megvívásának mestersége* korunk géniusza szerint. Hága, 1759. Szerk. Zachar József. Magvető, Bp., 1986. 56.

vezet és megvetést von maga után. A gazdagság bűnre csábít és semmivé teszi a becsületet.”⁵⁴

Valószínűnek tűnik, hogy Jenev Lajos Mihályt maga Bercsényi László javasolta e magasabb szintű katonai vagy külügyi szolgálatra. Az újabb kutatások alapján biztosnak tűnik, hogy Bercsényi az osztrák örökösödési háború során jelentős szerepet játszott a titkos katonai ágensek munkájának irányításában is. 1744-ben ő irányította a flandriai területen tevékenykedő titkos ügynökök munkáját, és jelenléteiket személyesen továbbította a hadügyminiszternek.⁵⁵

A kuruc ágensek kései örökösei: Tott és Besse

A 18. század első felének dinasztikus háborúi során alkalmazott magyar ágensek sikerei nyomán a versailles-i kormányzat hosszú távon is igyekezett a francia király iránt elkötelezett, idegen nyelveken jól beszélő és a kelet-európai viszonyokat jól ismerő ügynököket alkalmazni. Az egykori kuruc ágensek pótlására a külügyi államtitkárság elsősorban a Franciaországban letelepedett magyarok fiai közül választotta ki a megfelelő személyeket, akiknek a célirányos képzését is biztosította. Leghíresebbé közülük a már gyakran említett Tóth András francia huszártiszt és ágens második fia, François de Tott (1733–1793) vált.⁵⁶ Őt 1755-ben küldte a francia kormány apjával együtt Konstantinápolyba, hogy megtanulja a török nyelvet és megismerje az ország szokásait. Az ifjú Tott is itt készülődött folytatni apja pályáját, valamint szolgálni a franciaországi és a törökországi magyar emigrációk érdekében. E tanulóévek alapvetően meghatározták a fiatal diplomata későbbi karrierjét. Tanulóévei után 1763-ban visszatért Franciaországba, ahol diplomáciai pályáját szerette volna megalapozni.

A nagy lehetőség 1767-ban jött el, amikor a Krimbe küldték egy orosz–török konfliktus előkészítése céljából. Küldetését sikeresen végrehajtotta, és részt vett a tatár kán 1768–1769-es hadjáratában. Ezt követően Konstantinápolyba ment, ahol kitüntette magát a védelem megszervezésében. Miután hősiiesen megvédte a Dardanellák tengerszorosát Orlov admirális támadásával szemben, Tott az oszmán tüzérség modernizációjára kapott megbízást. Szervezett egy francia mintájú gyors-tüzelésű hadtestet, az úgynevezett szüratcsikat. Az általa alapított ágyúöntöde épülete ma is áll Isztambulban.

Utolsó diplomáciai megbízására 1776–1777-ben került sor, amikor kinevezték a földközi-tengeri francia kereskedelmi kirendeltségek ellenőrének, és ezzel egy időben fontos titkos küldetést is vállalt az Egyiptom elfoglalását előkészítő

54 Uo. 57–58.

55 *Stéphane Genêt: Actions secrètes et espionage militaire sous Louis XV.* Nouveau Monde, Paris, 2013. 162., 175.

56 *Palóczy Edgár: Báró Tóth Ferenc, a Dardanellák megerősítője. A Vörös Félhold Támogatására Alakult Országos Bizottság, Bp., 1916.; Tóth Ferenc: La carrière d'un diplomate militaire français en Europe orientale à la fin de l'ancien régime. La carrière de François baron de Tott (1733–1793).* Isis, Istanbul, 2011.

haditerv elkészítésére. Hazaérkezése után egy minden részletében kidolgozott haditervet nyújtott be az udvarnak.⁵⁷ Az egyiptomi expedíció érdekében tett erőfeszítései, amelyek még a király érdeklődését is felkeltették, sajnos nem gyakoroltak különösebb hatást az amerikai háborúra összpontosító francia külügyminiszterre, Vergennes grófra. Hivatalos beadványai így jó ideig – legalábbis Napóleon 1798-as expedíciójáig – jórészt papíron maradtak.

Terveinek meghiúsulását követően visszavonult a diplomáciai pályáról és főleg emlékiratain dolgozott, amelyek első kiadása 1784-ben látott napvilágot Amszterdamban. A mű nagy sikert aratott, több kiadást megért, és négy nyelvre lefordították.⁵⁸ 1785-ben az északi Douai városka katonai kormányzójává nevezték ki, és ezzel a lépéssel élete végérvényesen eltávolodott a politikai élettől. A forradalom idején emigrációba vonult hajdani híres diplomata így jutott el ősei földjére, Magyarországra, ahol gróf Batthyány Tódor vendégeként élt egészen 1793 októberében bekövetkezett haláláig.

François de Tott változó külpolitikai elvek és kormányzati elképzelések bonyolult időszakában zajló diplomáciai pályája híven tükrözi a francia diplomácia kelet-európai elképzeléseinek változásait, mint egy szerves rész az egész tulajdonságait. Kezdetben az apja által vezetett küldetések folytatására igyekezett felkészíteni a versailles-i kormányzat, és a konstantinápolyi francia követség mellett működő tolmácsképző intézetben tanulhatott. Ennek köszönhetően aktív pályájának jelentős részét keleten – Kelet-Európában és a Közel-Keleten – töltötte. A diplomáciai szolgálat révén, főleg a levelezések útján szoros kapcsolatba került a kor legjelentősebb francia diplomatáival – köztük Choiseul herceggel, Vergennes gróffal és Saint-Priest gróffal, akik bizonyíthatóan nagy hatással voltak gondolkozására. A báró pályája során aktív résztvevőként kapcsolódhatott be a kor legfontosabb kelet-európai eseményeibe: a lengyel válságba, az orosz–török háborúba és az abból következő komplex problémarendszerbe, amelyet a későbbi korszakokban „keleti kérdés”-ként emlegettek.⁵⁹

Korszakunkban François de Tott személyén kívül csak a testvére, a külügyi szolgálatban csak érintőlegesen részt vevő André de Tott⁶⁰ és egy Charles Bérony név alatt szereplő magyar ágens dossziéját sikerült azonosítani a francia Diplomáciai Levéltár személyi anyagai között. A Bérony nevet korábban Batsányi Jánosnak, az első francia nyelvű irodalomtörténeti mű alkotójának tulajdonította a kutatás. E név alatt azonban egy másik magyar, nevezetesen ógyallai Besse János Károly személye

57 *Tóth Ferenc*: Egy magyar származású francia diplomata Egyiptom elfoglalására irányuló terve az 1770-es évek végén. *Aetas* 28. (2013) 1. sz. 31–60.

58 François Baron de Tott Emlékiratai a törökökről és a tatárokról. Vasi Szemle Kiadó, Szombathely, 2008.

59 *Albert Sorel*: La question d’Orient au XVIIIe siècle. Paris, 1902.; *Karl A. Roeder Jr.*: Austria’s Eastern Question 1700–1790. University Press, Princeton, 1982.

60 *Tóth Ferenc*: Emigrációból emigrációba. Egy magyar származású francia család története a XVIII. században. In: Az újrakezdés esélye. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc befejezésének 300. évfordulója alkalmából. Szerk. Czigány István–Kincses Katalin Mária. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Bp., 2012. 259–272.

rejtőzik, aki a napóleoni korszak egyik legfigyelemreméltóbb szereplője volt. Besse mintegy folytatójaként a 18. századi magyar katonai emigrációnak, 1799-ben lépett francia szolgálatba, ahol egészen Napóleon bukásáig különféle speciális feladatokra alkalmazták ágensként.⁶¹ Tervei között szerepelt egy magyar légió létrehozása is, amelyet elsősorban magyar katonaszökevényekből kívánt felállítani.⁶² Besse már az ügynökök új típusát testesítette meg: a kozmopolita entellektüelét, akit magával ragad a modern Párizs sokszínű forgataga.

A Besse ügynöki dossziéjában⁶³ található dokumentumok segítségével pontosan követhetjük a karrierjét 1797-től egészen 1815-ig. Megtalálhatóak itt a Szicíliai Királyságban eltöltött katonai pályájának írásos emlékei, útlevelei, legfőképpen pedig a francia külügyi tárcához intézett különféle tárgyú levelei. E dokumentumok segítségével nemcsak hivatali pályájának, hanem részben intellektuális fejlődésének és irodalmi erőfeszítéseinek szakaszai is kirajzolódnak. Besse korának egyik legjelentékenyebb nyelvtelhetsége volt. 1802. július 2-án keltezett levelében, amelyben ügynöki kinevezését kérelmezte, így jellemezte saját képességeit: „Egyedül és elhagyottan élek választott hazámban, kérem a Miniszter Polgártársat, hogy méltóztassék kinevezni különleges ügynöknek. Hét nyelven beszélek és vannak összeköttetésem a bécsi és nápolyi udvaroknál, ismerem egész Németországot, Hollandiát, Poroszországot, Angliát és Olaszországot, politikai és irodalmi ismeretekkel is rendelkezem, és azt hiszem, alkalmas lehetnék egy ilyen posztra, ami iránt igen nagy kedvem is lenne.”⁶⁴

Besse régi álma volt, hogy valahol Magyarország közelében kapjon diplomáciai feladatot. Már 1801. szeptember 9-én kelt levelében így ajánlotta magát – egyes szám harmadik személyben! – a külügyminiszternek: „Alkalmas lenne egy levantei szigeten betöltendő posztra, különösen Korfun, ahol a görögön kívül olaszul és szlávul (!) is beszélnek. Ha a Köztársaság érdekei is úgy kívánják, mint

61 Besse franciaországi tartózkodására vonatkozóan a legismertebb források a Caeni Városi Könyvtár „Papiers Decaen” kéziratgyűjteményében találhatóak. Ezek közül jó néhányat kiadtak e század elején (*Mémoires et journaux du général Decaen. I–II. Avec introduction, notes et cartes par Ernest Picard–Victor Paulier. Plon-Nourrit, Paris, 1911.*). Besse több levelét az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában és a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárában őrzik.

62 Ld. ehhez Besse levelét, amelyet Decaen tábornokhoz írt (München, 1800. augusztus 24.): „Tábornok Úr, a nagylelkűségére való tekintettel, amelyet azok iránt tanúsított, akik Önhöz fordultak, kérem szíveskedjék alkalmazni akár mint tolmácsot, vagy akár bármely más módon, a képességeimnek és rangomnak megfelelően a béke vagy háború során egyaránt, főleg ez utóbbi esetén szeretném felhívni a figyelmét arra a kedvező lehetőségre, amelyet egy magyar légió létrehozása teremtené, különösen akkor, ha figyelembe vesszük honfitársaim kedvező hozzáállását.” *Bibliothèque Municipale de Caen, Série Manuscrits Papiers, Sous-série Papiers Decaen vol. 39. fol. 80.*

63 *Archives Diplomatiques (La Courneuve; = AD), Personnel – première série vol. 8. „Charles Bérony”.* A tanulmányban szereplő idézetek a saját fordításaim. Az eredeti francia nyelvű szövegrészek megtalálhatóak egy korábbi francia nyelvű tanulmányomban: *Tóth Ferenc: Jean-Charles Besse et le Mercure Étranger. Contribution à la genèse de la première histoire littéraire hongroise en France d’après des sources inédites. Cahiers d’études hongroises 8. (1996) 212–218.*

64 *AD Personnel – première série vol. 8. fol. 11.*

kereskedelmi megbízott ezen a szigeten kapcsolatba léphetne Dalmáciával, Horvátországgal, Szlavóniával, sőt Magyarországgal, valamint a Magyarországon élő honfitársaihoz hasonló szokásokkal rendelkező valamennyi néppel.”⁶⁵

Ugyanakkor a szülőföldjéhez, Magyarországhoz fűződő kapcsolatait is képes lett volna feláldozni az esetleg biztos állással kecsegtető francia állampolgárság megszerzése érdekében: „Magyar nemesnek született és a szicíliai király seregében katonatiszt volt, de mivel már régóta szeretne a szabad, diadalmas és dicsőséges nemzethez tartozni, amely azóta a boldog és emlékezetes idő óta uralkodik, amióta Franciaországnak bölcs, jótevő és az összes nemzet által csodált kormánya van. Az említett szolgálatból eltávozván a [sicíliai] királytól számos értékes igazolást kapott, amint ezt a mellékelt iratok bizonyítják. Ettől a pillanattól fogva nem volt más vágya, mint hogy élete hátralévő idejére francia földön megtelepedhessen, lemondva mindazokról az előnyökről, amelyeket a csatolt iratok tanúsítanak.”⁶⁶ Egy másik, 1804. szeptember 30-án kelt levele arról tudósít bennünket, hogy ez idő tájt egy történelmi munkán dolgozott, amelyről sajnos a címén kívül nem sokat tudunk: „Az a munkám – amelyet nemsokára be szeretnék fejezni és amely oly sokáig leköttött Párizsban – remélhetőleg megmutat majd valamit az erőfeszítéseimből. Ez a 18. század legfontosabb eseményeinek összefoglalója, Európa összes államának rövid statisztikai áttekintésével bemutatja minden ország fejlődését, illetve hanyatlását a 18. század folyamán egészen az általános megbékélésig. Munkám befejezéséhez már csak azt várom, hogy a germán birodalom (!) szétdarabolódási folyamata teljesen lezáruljon. Csak azért merészeltem e csekély műről említést tenni a Miniszter Polgártársnak, hogy bizonyítsam, hogy még a számomra legkedvesebb tevékenység is igen szorosán kapcsolódik a politikához.”⁶⁷

A magyar ügynök diplomáciai ambíciói azonban nem váltották be az általa várt reményeket. 1803-ban Decaen tábornokot, Besse pártfogóját Ile de France szigetére, a mai Mauritiusra vezényelték. Besse követte a magas rangú katonatisztet a trópusi égöv alá, ahol elsősorban tolmácsi-titkári minőségben dolgozott.⁶⁸ Emellett a helyi sajtó alapító tagjaként a *Gazette de l'Isle de France* című lapot is szerkesztette. A trópusi klíma nem kedvezett egészségi állapotának, ezért betegségére hivatkozva 1809-ben elhagyta a szigetet.⁶⁹ 1810-ben érkezett Párizsba, ahol nagyon valószínű, hogy Batsányi Jánossal közösen dolgozott a *Mercure Étranger* folyóiratban megjelent magyar nyelvészeti és irodalomtörténeti cikksorozaton. Noha a szóban forgó irodalmi és nyelvészeti cikkek Besse álneve alatt jelentek meg, az

65 Uo. fol. 14.

66 Uo. fol. 19–20.

67 Uo. fol. 21–22.

68 Decaen tábornok így ír erről a XII. év Nivose 30-án (1804. január 21.): „Decaen, a Jóreménység-fokától keletre eső francia telepek főparancsnoka, kinevezem Bérony polgártársat a főparancsnok tolmács-titkárává angol, német, toszkán, dán és svéd nyelvekből, és megparancsolom, hogy ebben a minőségben elismerjék és a vele járó javadalmazást Vendémaire elsejétől számítva megkapja.” Uo. fol. 25.

69 Ld. ehhez: *Tardy Lajos*: Az önálló Mauritius és Besse János. In: *Uő*: Régi hírünk a világban. Gondolat, Bp., 1979. 207–213.

utókor gyakran még esetleges közreműködését is elfelejtette megemlíteni.⁷⁰ Besse 1829-ben tért vissza Magyarországra, ahol a magyarok eredetét kutató kaukázusi expedíciót szervezett, amelynek történetét később Franciaországban publikálta.⁷¹ Valószínűleg 1841 körül halt meg Marseille-ben.

Összegzés

A francia diplomáciai szolgálatban tevékenykedő 18. századi magyar ágensek példái számos tanulsággal szolgálhatnak a korszak és téma kutatói számára. Az egyik legfontosabb, hogy a francia külpolitika a magyar függetlenségi mozgalmak hanyatlása után is még sokáig számított a magyar ügynökök segítségére a kelet-európai diplomáciai színtéren. Elsősorban az Oszmán Birodalom területén bizonyult hasznosnak a magyar ágensek tevékenysége, főleg a nyelvtudásuk és a helyi viszonyokban való jártasságuk és kapcsolataik miatt.

A 18. század első felének háborúi során több alkalommal is alkalmaztak titkos küldetésekre magyar ágenseket, akik a Rákóczi-szabadságharc egykori harcosaiból francia szolgálatba állt huszártisztek voltak. Az 1737–1739-es osztrák–török háború, az osztrák örökösödési háború alatt és a nagy „diplomáciai forradalmat” (1756) megelőző években aktív magyar ügynöktevékenység zajlott a török földön, elsősorban a rodostói magyar emigránsok segítségével. Az 1756-os osztrák–francia szövetség éles törést jelentett, hiszen a magyar emigráns ágensek Habsburg-ellenes tevékenységét teljességgel lehetetlenné tette. A francia kelet-európai külpolitika változásainak megfelelően a korábban Tóth András ügynök munkájának folytatására felkészített fiát először a krími, majd a közel-keleti területeken alkalmazták.

A forradalmi és a napóleoni háborúk során ismét előtérbe került a magyar függetlenségi mozgalmak jelentősége, és ennek érdekes példáját szolgáltatta Besse János Károly színes pályája, amelyet a francia Diplomáciai Levéltárban őrzött személyi anyaga alapján lehetett rekonstruálni. A korszakra általában jellemző, hogy a magyarkérdést a francia külpolitika nagyon óvatosan kezelte és csak a háborús helyzetben folyamodott a titkos ágensekhez. A franciaországi magyar emigránsok közül többen is lelkesen dolgoztak a külügyi államtitkárság szolgálatában, komolyabb diplomáciai beosztást és alkalmazást viszont csak kevesen értek el. Diplomáciai teljesítményük ugyanakkor figyelemreméltó eredményeket hozott az oszmán–francia kapcsolatok fejlesztésében és a kelet-európai francia diplomáciai jelenlét erősítésében. A magyar emigráns mozgalmak szempontjából is jelentős volt a munkájuk, hiszen a francia szolgálatban tevékenykedő magyar ügynökök évtizedekig életben tartották a nemzeti függetlenségi mozgalmak emlékét.

70 A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárában őrzik egy levelének másolatát, amely egyértelműen bizonyítja, hogy részt vett a *Mercure Étranger* magyar vonatkozású írásainak elkészítésében. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattára, N° K. 305/124.

71 *Jean-Charles Besse: Voyage en Crimée, au Caucase, en Géorgie, en Arménie, en Asie Mineure et à Constantinople en 1829 et 1830 pour servir à l'histoire de Hongrie.* Delaunay, Paris, 1838.

FERENC TÓTH

“PLEASE IT TO YOUR MAJESTY TO APPOINT HIM AS A SPECIAL AGENT”

THE HUNGARIAN AGENTS OF FRENCH DIPLOMACY IN THE
LONG 18TH CENTURY

The aim of the present study is to illuminate a less known episode in the history of Hungarian emigration from the end of 17th century until the age of Napoleon, namely the activity in Eastern Europe of Hungarian agents in French service. Research is considerably hindered by the fact that the relevant sources are widely dispersed in the collections of different archives, chiefly in the central collections of the French Diplomatic Archives, and in its branch at Nantes, in the ambassadorial archives of Constantinople, but also in the French central archives of military history and in various state and private collections. French diplomacy became aware of the importance of Hungarian agents already in the time of the Rákóczi revolt. After the suppression of the uprising, several Hungarian agents were given an important role in the service of the French ambassadors in Constantinople. During the wars in the first half of the 18th century Hungarian agents, hussar officers of the army of Rákóczi who had gone over to French service after the defeat, were employed on several occasions in secret missions. In the years before the Austro-Turkish war of 1737–1739, the war of the Austrian succession and the great „diplomatic revolution“ (1756), intensive activity by Hungarian agents was characteristic in the Ottoman Empire, before all among the ranks of the Rodostó (Tekirdağ, Turkey) emigres. The Austro-Ottoman alliance of 1756 brought about a sharp ceasure, as it made the anti-Habsburg operation of Hungarian agents impossible. In accordance with the changes of French policy towards Eastern Europe, the son of agent András Tóth, the diplomat François de Tott, who had previously been trained to become the professional successor of his father, was eventually employed first in the Crimea, and then in the Near East.

In the course of the revolutionary and Napoleonic wars, the importance of the Hungarian movements of independence once again came to the fore. A valuable example is the career of János Károly Besse, which could be reconstructed on the basis of his personal documentation preserved in the French Diplomatic Archives. It was a general characteristic of the period that French diplomacy took a very cautious attitude with regard to the Hungarian problem, and only resorted to the help of secret agents in war situations. While many among the Hungarian emigres in France worked enthusiastically in the service of the state secretary of foreign affairs, only a handful among them achieved higher status and employment there. Nevertheless, their diplomatic achievement brought about considerable results in the development of Ottoman-French relations and in strengthening French diplomatic presence in Eastern Europe.

